

Pregledni naučni članak

Primljen 20.7.2016.

Odobren 31.10.2016.

ISLAMSKI FAKTOR NA TERITORIJI CENTRALNE AZIJE

Zemlje regiona Centralne Azije pripadaju uglavnom turkofonom govornom području, samim tim i islamskoj religiji i kulturi. Islam je na ovoj teritoriji počeo da se širi kroz nove kulturološke kontakte oko 700. godine nove ere, kao rezultat osvajanja, daleke trgovine i misionarskih aktivnosti. Tendencije Rusije i Turske ka regionu Centralne Azije, utiču na povećanje opasnosti od izbijanja sukoba u kritičnim oblastima regiona. Od početka 2000-tih do danas, centralna Azija je postala mnogo više međuetnički podeljena nego što je bila tokom Sovjetskog perioda. Krajem 70-ih godina prošlog veka dolazi do osnivanja islamskih pokreta od kojih su danas najaktivniji: Hizb Ut-Tahrir, Islamski pokret Uzbekistana i Islamska partija obnove Tadžikistana. Ekstremizam i radikalizam su najaktivniji i najmanji deo islamskog pokreta u svetu, uključujući i centralnu Aziju. Ovi pokreti koriste različite taktike, a razlike se ispoljavaju u vidu metoda i sredstava korišćenih za dostizanje ciljeva.

Ključne reči: Centralna Azija, region, islam, ekstremizam, radikalizam.

---

* Miloš Radivojević, doktorand Geoekonomskog fakulteta, Univerzitet "Džon Nezbit", Asocijacija nevladinih organizacija jugoistočne Evrope CIVIS, e-mail: milos8@gmail.com

1. Uvod

Od raspada Sovjetskog Saveza, a posebno poslednjih dvadeset godina, izražena je tendencija država poput Kine, Amerike, Rusije, Turske i Indije da ulažu veliki novac u zemlje centralne Azije. Zabeleženo je da se i industrijska tekstilna postrojenja sele sa teritorija zemalja „Azijskih tigrova” u ovo područje. Većina zemalja iz ovog regiona pripada turkofonom govornom području, samim tim i islamskoj religiji i kulturi. Geostrateški gledano, dominacija nad turkofonskim zemljama postsovjetskog prostora je uvek aktuelan cilj Rusije i Turske, što neprestano povećava opasnost od izbijanja sukoba u kritičnim oblastima.

Kazahstan kao najnaprednija zemlja u centralnoj Aziji sa populacijom od gotovo 17,8 miliona stanovnika,¹ sa BDP-om od 218 milijardi američkih dolara, beleži rast BDP-a od 1,26%². U martu 2016. godine stopa nezaposlenosti iznosila je 5,1%, a prema podacima iz aprila 2016. godine trgovinski bilans je iznosio 712 miliona američkih dolara. Javni dug čini 23,3% BDP-a.

Uzbekistan sa 31,5 miliona stanovnika,³ i BDP-om od skoro 62,7 milijardi dolara, beleži rast BDP-a od 7,5% u prvom kvartalu 2016. godine. Stopa nezaposlenosti je skoro 11%, a trgovinski bilans je krajem 2015. godine iznosio 455 miliona američkih dolara. Javni dug čini 11% BDP-a.⁴

U Turkmenistanu živi oko 5,4 miliona stanovnika.⁵ BDP ove zemlje je gotovo 48 milijardi američkih dolara i beleži rast BDP-a od 6,7%, sa stopom nezaposlenosti od 10,5%. Trgovinski bilans iznosi 2,4 milijarde američkih dolara, a javni dug je 16,8% BDP-a.⁶

Kirgistan sa nešto više od 6 miliona stanovnika⁷ ima BDP od 7,4 milijardi američkih dolara. Beleži negativan rast BDP-a od gotovo 5%. Stopa nezaposleno-

¹ „Социально экономическое развитие Республики Казахстан“, Министерство национальной экономики Республики Казахстан Комитет по статистике, Астана, Maj 2016, <http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT128309>, (05.07.2016.) 5

² Trading Economics, Kazakhstan Economic Indicators: <http://www.tradingeconomics.com/kazakhstan/indicators> (03.07.2016.)

³ Državni komitet za statistiku Republike Uzbekistan: <http://www.stat.uz/ru/statinfo/demograficheskie-dannye> (04.07.2016.)

⁴ Trading Economics, Uzbekistan Economic Indicators: <http://www.tradingeconomics.com/uzbekistan/indicators> (03.07.2016.)

⁵ “World Population Prospects The 2015 Revision Volume II: Demographic Profiles”, United Nations, Department of Economic and Social Affairs Population Division, New York 2015, 777, https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/WPP2015_Volume-II-Demographic-Profiles.pdf, (04.07.2016.)

⁶ Trading Economics, Turkmenistan Economic Indicators: <http://www.tradingeconomics.com/turkmenistan/indicators> (03.07.2016.)

⁷ Državni komitet za statistiku Republike Kirgistan: <http://www.stat.kg/en/statistics/naselenie/> (04.07.2016.)

sti je 2,3%- Trgovinski bilans je u deficitu sa 217 miliona američkih dolara, dok javni dug iznosi 55,2% BDP-a.

U Tadžikistanu živi oko 8,4 miliona stanovnika,⁸ a stopa nezaposlenosti je 2,4%. BDP je 9,24 milijardi američkih dolara, a rast BDP-a je 6,5%. Trgovinski bilans beleži deficit od skoro 170 miliona američkih dolara, uz javni dug koji je skoro 36% BDP-a.

Časopis Global fajns (Global Finance) objavio je istraživanje koje upoređuje BDP zasnovan na paritetu kupovne moći, pa tako Kazahstan zauzima 50. mesto sa oko 25.370 američkih dolara po stanovniku, iza njega je Turkmenistan na 77. mestu sa 15.840 dolara, sledi Uzbekistan na 127. mestu sa oko 5.970 dolara, Kirgistan na 142. mestu sa 3.580 dolara i Tadžikistan na 153. mestu sa 2.830 dolara po stanovniku. U poređenju sa drugim bogatijim islamskim zemljama, koje su u samom vrhu liste, ovih pet centralnoazijskih država je u znatno lošijem položaju. Tako je Katar prvi na listi sa 146.000 američkih dolara po stanovniku, sledi Kuvajt koji je na 5. mestu sa 71.600 dolara, Ujedinjeni Arapski Emirati na 7. mestu sa 67.000 dolara, Saudijska Arabija je na 11. mestu sa 56.000 dolara i Bahrein sa 52.300 američkih dolara po stanovniku.⁹

Krajem osamdesetih godina prošlog veka, sprovedena je liberalizacija verske politike. To se ogledalo ispoljavanjem težnji stanovništva ka islamskoj istoriji i kulturi u prvih nekoliko godina nezavisnosti i to u svim muslimanskim područjima bivšeg Sovjetskog Saveza. Nakon raspada Sovjetskog Saveza ponovo počinje jačanje islamske religije u Centralnoj Aziji, kroz brojne aktivnosti kao što je izgradnja novih džamija, formiranje brojnih katedri islamskih studija, ulazak u svakodnevni život građana, što se ogleda u sve većoj posvećenosti žitelja dnevnim i večernjim molitvama. Formira se sve više pokreta koji deluju u ime islama. Mnogi analitičari su saglasni da je zapravo period perestrojke uticao na ponovno jačanje islama širom Sovjetskog Saveza, a potom u postsovjetskim državama, koje su kulturološki bile sklone islamskoj religiji.¹⁰

Rad obrađuje islamski faktor u Centralnoj Aziji iz posebnog ugla, tj. sa težnjom da odgonetne dilemu da li je termin islamizam u vezi sa terorizmom ili sa širenjem islamske kulture.

Vodeće islamske struje koje mogu bitno uticati na razvoj daljih događaja su pan-islamska politička organizacija HizbUt-Tahrir, zatim Islamski pokret Uzbekistana i Islamska partija obnove Tadžikistana.

Svakako, potencijalno veliki uticaj radikalnog islama moguć je i iz pravca Avganistana i Pakistana, ali to je mnogo kompleksnija tema za posebnu studiju. Sa

⁸ Agencija za statistiku predsedništva Republike Tadžikistan: <http://www.stat.tj/ru/database/socio-demographic-sector/> (pristupljeno 04.07.2016.)

⁹ Pasquali Valentina, „The Richest Countries in the World“, Financial Magazine: <https://www.gfmag.com/global-data/economic-data/richest-countries-in-the-world?page=12> (06.07.2016.)

¹⁰ Heathershaw John, Montgomery W. David (2014): *The Myth of Post-Soviet Muslim Radicalization in the Central Asian Republics*, London 4

druge strane, Rusija kao istorijski partner zainteresovan za ovo područje, itekako prati situaciju u zemljama Centralne Azije, vrši uticaj različitim merama, ali i sama trpi posledice turbulentnih događaja na međunarodnoj sceni i u regionu posebno.

Rad se sastoji iz uvodnog dela, dva poglavlja i zaključnih razmatranja. Nakon uvodnog dela, prvo poglavlje objašnjava početak Islama u Centralnoj Aziji, potom drugo poglavlje objašnjava savremene i najzastupljenije islamske organizacije u Centralnoj Aziji. Treće poglavlje obrađuje stanje islamskog ekstremizma i radikalizma u Centralnoj Aziji, dok četvrto poglavlje objašnjava pojam neosmanizma i pravi paralelu sa stanjem u Centralnoj Aziji.

2. Počeci Islama u Centralnoj Aziji

Centralna Azija je prostrana teritorija na kojoj je živelo nomadsko i plemensko stanovništvo. Sa ovih prostora poteklo je nekoliko talasa osvajača, od indoevropskih do Huna i Turaka, što je dovelo do izuzetne šarolikosti i raznovrsnosti regiona, pa samim tim i interesa i uticaja. Islam je počeo da se širi kroz nove kulturološke kontakte oko 700. godine nove ere, kao rezultat osvajanja, daleke trgovine i misionarskih aktivnosti. Širenje islama se odvijalo i putem vojnih osvajanja, iako su muslimani retko prisiljavali pripadnike drugih veroispovesti da promene svoju veru. Umesto toga, preferirali su da im nametnu poseban porez na manjinske zajednice. Geografske dimenzije muslimanskog sveta su bile prilično dobro utvrđene do 1450. godine. Mnogi oblici islama su koegzistirali u Centralnoj Aziji od kraja VII veka, uključujući i Hanafi Sunite, Ismail Šiite, Nakšbandi Jasavi ogranke sufizma i sveprisutnost svetog bogoslužjenja.

Počevši od svoje baze na Bliskom istoku i u Severnoj Africi, islam je stekao privrženost u nekoliko delova Južne Evrope, u Subsaharskoj Africi, Centralnoj Aziji, uključujući i Zapadnu Kinu, Indiju, kao i u Jugoistočnu Aziju.

Širenje islama na prostoru Centralne Azije otpočelo je u VIII veku, a u većini regiona i danas žive uglavnom muslimani. Ovaj proces se odvijao na dva načina: upotrebom sile i ubeđivanjem. U XIX veku muslimanski trgovci i misionari počeli su da napuštaju gradove i da odlaze u nomadske stepe, šireći islam među Tribalima. Turske migracije iz Centralne Azije na Bliski istok počinju u X veku i dalje su ih uvele u islam.

U XIII veku, tokom invazije Mongola u Centralnu Aziju i Bliski istok, nastupa konačna faza. Iako oni nisu bili muslimani, njihova osvajanja su dovela do stvaranja novog kontakta između Centralne Azije i Bliskog istoka, što je doвршило preobraćanje teritorije u islam. U Istočnoj centralnoj Aziji, muslimanski trgovci i misionari nastavili su i dalje da stvaraju kontakte i preobraćanja, dovodeći islam u delove današnje Kine (Zapadna Kina) i u današnji Istočni Turkmenistan.¹¹

¹¹ Peter N. Stearns (2001): *Cultures in Motion: Mapping Key Contacts and Their Imprints in World History*, New Haven 46-55

Dva najveća pravca u islamu su: sunitski i šiitski islam. Sunitski islam okuplja oko 90% islamskih vernika. Šiitski islam je najzastupljeniji u Iranu, gde je proglašen za zvaničnu državnu religiju, potom u Iraku i Bahreinu, i Libanu gde trećina stanovništva pripada ovoj religiji.

Osnovna razlika je u verovanju, jer Suniti veruju da Prorok Muhamed nije imenovao svog naslednika pre smrti, već da se grupa njegovih najbližih prijatelja sastala, te da su izabrali Ebu-Bekra, Muhamedovog bliskog prijatelja za prvog halifu. U početku je među Sunitima vladalo uverenje da pozicija halife treba biti demokratski izabrana, ali nakon prva četiri halifa pozicija postaje vladavina dinastije. Nakon pada Osmanlijskog carstva 1923. godine, nestaje i halifata i do danas nije izabran nijedan novi halifa.

Šiiti veruju da nakon Muhameda, halifat pripada dvanaestorici imama. Šiitski muslimani veruju da je Alija ibn Ebu-Talib izabran od strane Poslanika da bude vođa islamske zajednice. Za njih je on prvi imam, dok su ostali imami njegovi potomci. Najveća grupa Šiita veruje u dvanaest imama. Njihovo verovanje tvrdi da će se dvanaesti imam pojaviti neposredno pre sudnjeg dana.

Pripadnici Šiitskog islama smatraju da je Prorok Muhamed imenovao svog naslednika pre smrti i smatraju da je Alija ibn Ebu-Talib, njegov zet i otac Muhamedovih jedinih potomaka, trebalo da bude njegov naslednik. Takođe smatraju da jedino Muhamedova porodica ima pravo da vodi islamski svet (ummet).

3. Savremene islamske organizacije u Centralnoj Aziji

Pad Sovjetskog Saveza je stvorio prave granice između veštačkih centralnoazijskih država, koje su stvorene tokom komunističke ere. Ove granice razdvajaju ljude i postaju izvor problema, ograničavajući slobodu kretanja i poslovanja među državama. Mnogi smatraju i da bi država zasnovana na šerijatskim zakonima značila društvo bez korupcije i nepravde.

Od početka 2000-tih pa do danas, Centralna Azija je postala mnogo više međuetnički podeljena nego što je bila tokom Sovjetskog perioda. Vlade demonizuju jedna drugu kako bi se obični građani plašili autsajdera do te mere, da se susedne centralnoazijske države suočavaju sa diskriminacijom van svoje teritorije u različitim okolnostima: prilikom poslovnih putovanja, venčanja, stipendiranja itd, što je nezamislivo za one koji su odrasli u sovjetskom sistemu. Politizovani islam koji se protivi ideologiji država Centralne Azije prirodno izbegava pitanja etničke različitosti i priziva sebi sve vernike da priđu jedni drugima kao zajednica vernika koji toliko toga dele kroz islamsku dogmu i učenje.

Tadžikistan i Kirgistan imaju potencijalnu opasnost od razvoja Avganistana i Pakistana, jer je pretpostavka da bi džihadisti iz ove dve države mogli da izvrše veliki islamski uticaj na njih. Dodatna pretnja dolazi od jedne, možda najvažnije grupe: pan-islamske političke organizacije „Hizb Ut-Tahrir“. Ova struja se

najčešće povezuje sa vizijom ujedinjavanja svih muslimanskih zemalja u jednu državu, odnosno Kalifat, kojim bi se vladalo po islamskom (šerijatskom) zakonu i sa kalifom na vrhu države, izabranim od strane muslimanskog naroda.

Za vreme Sovjetskog Saveza nije došlo do „brisanja“ verskih saznanja na teritoriji Centralne Azije. Međutim, slom Sovjetskog Saveza ostavio je ideološki vakuum koji je upotpunjen islamskim identitetom. Islamski identitet nije uvek u vezi sa stvarnim poznavanjem islama. Na primer u Uzbekistanu, iako preko 90% ljudi smatra sebe muslimanima, skoro polovina njih nije verski obrazovana ili ne poznaje dovoljno islam. Slična situacija je i u Tadžikistanu.

Pojedini autori smatraju da religija u Centralnoj Aziji funkcioniše kao sila koja prevazilazi političke okvire i zalazi u društvene aspekte svakodnevnog života. Prema preciznim procenama, u Centralnoj Aziji postoji oko 20.000 sledbenika najbrojnije islamske grupe Hizb Ut-Tahrir. Napredak ove grupe ogleda se u njihovoj ideologiji, organizaciji i socio-ekonomskoj i političkoj situaciji u Centralnoj Aziji.

Druge dve glavne islamske grupe u Centralnoj Aziji su Islamski pokret Uzbekistana i Islamska partija obnove koja je legalna politička partija u Tadžikistanu. Islamističke grupe šire svoje mreže koristeći porodična i prijateljska poznanstva, a ujedno ih koriste i za vrbovanje novih članova. Mreže se formiraju na stubovima ideologije i solidarnosti.¹²

Uticao ovih i sličnih ekstremističkih organizacija jedino je slab u Turkmenistanu, pošto totalitarni vladajući režim na čelu sa Berdimukhamedovim (Бердымухамедов) drži strogu kontrolu nad svim društvenim pitanjima u zemlji.¹³

3. 1. Hizb Ut-Tahrir

Hizb Ut-Tahrir se smatra jednom od najvećih islamskih pretnji za Centralnu Aziju. Ujedno je i najpopularniji radikalni pokret u Centralnoj Aziji. Osnovna razlika, a možda i prednost, u odnosu na ostale radikalne islamističke grupe je teološka i ideološka potpora njihovom postojanju, kojima ujedno i opravdavaju sprovedene akcije.

Osnovani su oko 1953. godine. Za sebe tvrde da su nenasilna organizacija što im omogućava da legalno postoje i rade u zapadnoj Evropi, osim u Nemačkoj, gde su zabranjeni. Ipak, smatraju da nasilje može biti sredstvo za zbacivanje onih političkih režima koji stoje na putu kalifata. Ovaj pristup primenjuju naučeni iskustvima drugih islamskih organizacija koje su primenjivale „mirnodop-

¹² Munster Anna (2013): *Growing Islamic Extremism in Central Asia and the Caucasus – Situation and Outlook*, Chatham House, 16

¹³ Wolters Alexander (2014): „The State and Islam in Central Asia: Administering the Religious Threat or Engaging Muslim Communities?“, *PFH Private Hochschule Göttingen*, No. 2014/03, 7

ske“ zbacivanje režima, jer tako imaju međunarodnu podršku. Iako ne učestvuju direktno u terorističkim akcijama, oni ih podržavaju i podstiču.

Postojale su pretpostavke da je Hizb Ut-Tahrir mogao da preuzme tron ozloglašene Al-Kaide, s obzirom na to da se islamska situacija u Uzbekistanu često objašnjava prisustvom Tahrira, a poznato je da je ova grupa prilično snažna u ovoj zemlji, i predstavlja stalnu pretnju za budućnost ovog regiona.¹⁴

Njihova ideologija je stara više od 50 godina. Tvorac te ideologije je Takudin An Nabani, koji je preminuo 1970. godine. Njegov rad i danas nastavlja da bude glavna inspiracija za funkcionisanje ovog pokreta u Centralnoj Aziji i šire. Nakon nezavisnosti, liberalizacija religijske prakse je pokazala važnost islama u životu ljudi Centralne Azije. Kao primer možemo pomenuti izgradnju brojnih džamija koje su bile finansirane isključivo od novca građanstva, bez učešća države i to u vreme kada je ekonomska situacija već bila prilično teška.

Hizb Ut-Tahrir je za glavni cilj imao obnovu islamskog kalifata, koji je 1924. godine uništio Kemal Atatürk. Sledbenici ovog pokreta smatraju da bi samo uz ovaj novi kalifat, muslimanski svet bio slobodan i snažan. U okviru ovog kalifata, društvo bi bilo organizovano prema islamskim standardima koji bi doneli mir i prosperitet, a takođe bi se veoma poštovao šerijatski zakon. Za jedan deo stanovništva Centralne Azije ideja o kalifatu čini se dobrom, zato što ima transnacionalni pristup.

Ideologija ovog pokreta podrazumeva i viziju koja podseća na modernu verziju socijalizma: dobra, usluge i resursi koji su u interesu društva ne mogu biti u vlasništvu individualca. Kalifat nije prava demokratija, jer je prema Hizb Ut-Tahriru demokratija antiislamska i protivna *Kuranu*, što je verovatno razlog zašto tokom svog postojanja nisu učestvovali na izborima. Organizacija ovog pokreta je decentralizovana, što podrazumeva da propaganda funkcioniše po principu širenja kroz male grupacije od, u proseku, šest sledbenika.

Postoji nekoliko uticajnijih ogranaka Hizb Ut-Tahrira: Hizb Un-Nusrat, Akramija, Al-Muhadžirun i Palestinski islamski Džihad.

3.2. Islamska partija obnove Tadžikistana

Islamska partija obnove je nacionalističko-islamski pokret bez međunarodnog karaktera, iako je svojevremeno oformljena kao svesovjetska islamistička partija, polovinom 1990. godine. Imaju nacionalističko-islamistički karakter. Danas je to čisto politička partija. Prilično su bili aktivni tokom građanskog rata u Tadžikistanu. Veruje se da je građanski rat u Tadžikistanu bio u manjoj meri konflikt između sekularista i koalicije islamista i demokrata, a u većoj meri borba za prevlast između frakcija, klanova i podnacionalnih grupa. Na primer, dolina Garm u Tadžikistanu postala je sinonim za islamizam i mnogi komunisti

¹⁴ Добаев, И., П., (2014): *Радикализация ислама в современной России*, Социально-гуманитарные знания, Москва – Ростов на Дону, 181

i bivši komunisti podržali su narodni front – militante sačinjene od klanova koji su brojali na hiljade sledbenika u regionu južnog Kuluba. Tokom istog ovog perioda, čak su i muslimanski činovnici Kuluba podržali neokomuniste. Krajem septembra 2015. godine ovaj pokret je zabranjen od strane Vrhovnog suda Tadžikistana, i uvršten je na crnu listu kao ekstremistička i teroristička organizacija.

3.3. Islamski pokret Uzbekistana

Glavni cilj ove organizacije je uspostavljanje islamskog kalifata u Centralnoj Aziji. Bori se za očuvanje, između ostalog, morala u islamu. Pored Uzbekistana, aktivni su u Kirgistanu, Tadžikistanu i Avganistanu. Krajem marta 2012. godine savezničke trupe u severozapadnom Avganistanu su ubile dugogodišnjeg lidera Islamskog pokreta Uzbekistana Makhduma Nusrata. Verovalo se da je bio povezan sa terorističkom organizacijom Al-Kaida. Pristup ovog pokreta zasnovan je na ideji da stvari mogu učiniti drugačijim, a problem rešiti na drugačiji način, pa tako i pridobijaju sve veći broj sledbenika. Važe za organizaciju koja je veoma dobro povezana na globalnom nivou, tj. ima široku mrežu centralnoazijskih muslimanskih grupa.

Veruje se da Islamski pokret Uzbekistana može dosta uticati na destabilizaciju u regionu, jer svojim aktivnostima ukazuje na to da su mnogo nasilnija islamiistička grupa. Ovaj pokret nije zasnovan na ideološkim principima, a finansira se pomoću sredstava koje obezbeđuje trgovina narkoticima. Kao glavni cilj organizacije ističu očuvanje morala islama, zatim borbu protiv kriminala i protiv nepravde prema drugim muslimanima. U skladu sa time, spremni su da pribegnu upotrebi sile, kako bi širili svoju ideju.

Islamski pokret Uzbekistana se izdvojio u dodatne grupe: Islamski pokret istočnog Turkestana, Islamski pokret Centralne Azije i Islamsku Džihad grupu.

3. 4. Islamski pokret Centralne Azije

Ovaj pokret je oformljen 2002. godine sa ciljem da okupi islamske radikalne organizacije zarad jednog cilja – formiranja Islamske centralnoazijske države. Okuplja članove islamskog pokreta Uzbekistana, radikalne organizacije iz Tadžikistana i Kirgistana, Ujgure iz Kine koji teže separatizmu, Avganistance, Čečene, i ostale zagovornike stvaranja Islamske centralnoazijske države. Sve manje i novije radikalne grupe, automatski potpadaju pod ovaj pokret.

4. Odsustvo islamskog ekstremizma i radikalizma u Centralnoj Aziji

Prve radikalne islamske grupe formiraju se krajem sedamdesetih godina 20. veka.¹⁵ Regionalni ratni sukobi idu u korist radikalnim organizacijama, pošto imaju razlog više da zagovaraju ratne sukobe, potpiruju ratni duh i mobilišu dobrovoljce kao što je bio slučaj na ratištima u Bosni, Iraku, Libiji i Siriji. Ove organizacije često su deo organizovanog kriminala, što im omogućava finansiranje planiranih aktivnosti¹⁶.

U Uzbekistanu su se suprotstavili interesi kako Uzbeka i Turaka, tako i Uzbeka i Tadžika. U Kazahstanu i Turkmenistanu se takmiče tzv. velike, srednje i male horde, odnosno najuticajniji lokalni klanovi. U Kirgistanu lideri Džalalabadske oblasti pretenduju ka visokim državnim položajima. Tu se razlikuju i oni koji teže da stvore samostalnu južnokirgijsku državu. Ovi primeri govore o tome kako vremenom, lokalne islamske etno-kulture, stiču sve više izražen nacionalni kolorit.

Tokom 1988. i 1989. godine, sprovedena je liberalizacija verske politike. Stanovništvo je ispoljavalo veliku težnju usmerenu ka istoriji i kulturi islama u prve tri godine nezavisnosti i to u svim muslimanskim područjima bivšeg Sovjetskog Saveza. Takve težnje i islamska raspoloženja se ne mogu porediti sa psihološkim i ideološkim pojavama u arapskom svetu koje su bile očigledne nakon izgubljenog rata 1967. godine u Izraelu. Osećaj protesta protiv Zapada koji u arapskom svetu predstavlja važan psihološki temelj za uspeh islamskog pokreta, nije bio zastupljen u centralnoj Aziji.¹⁷

Termin "islamizam" ne mora automatski da bude povezan sa terminom "terorizam", već može biti ključ za pokretanje jedne nove ideologije.

Opšte je poznato da radikalnim grupama najčešće pristupaju pojedinci zagriženi ideologijom, koji uglavnom pripadaju siromašnom društvenom sloju. Za sve države postsovjetskog prostora „nacionalni preporod“ je predstavljao psihološku tačku suvereniteta. Koncept „nacionalnog preporoda“ se mogao na desetak jezika čuti u programima nevladinih organizacija i neformalnih grupa. U islamskim područjima temelj kulture nacionalnog preporoda je predstavljala islamska religija.

Opasnosti od islamskog ekstremizma u centralnoj Aziji su se pokazale neopravdanim. Nasilje kao metod političkih borbi nije dobio rasprostranjenost. Ispoljavanja antiruskih i antizapadnih raspoloženja nisu stekla masovni karakter. Nepotrebno je govoriti o stvaranju jedinstvenog modela islamizacije u regi-

¹⁵ Brill Olcott Martha (2007): *The Roots of Radical Islam in Central Asia*, Washington DC, 10

¹⁶ Türker Tolga (2011): „Radicalization of Islam in Central Asia: Theory, Trends and Prospects”, *Journal of Central Asian & Caucasian Studies* Vol. 6 No. 11/2011, 69

¹⁷ Жуковская, Н. Л., Шукуров, Р. М., (2014): *Востоковедческие исследования на постсоветском пространстве*, Москва, 113

onu, a zvanični verski objekti od trenutka raspada Sovjetskog Saveza, nalaze se pod budnom kontrolom zvaničnih državnih organa.

Dolazi do „islamskog preporoda“ koji je u nešto mekšem obliku. Zapravo, kulturne dimenzije islama preovladavaju nad religioznim. Ova činjenica kvalitativno razlikuje smer islamske orijentacije centralno-azijskog regiona od država arapskog sveta i Irana. U Kazahstanu, Kirgiziji i Turkmenistanu obnavljanje pozicije islama je umereno i ne stvara napetost. Sasvim druga situacija je u Tadžikistanu i Uzbekistanu. Dolazi do velikog pritiska na islamske snage od strane vlade, što je prouzrokovano strahom zbog mogućeg širenja radikalnog islama.

Većina muslimana u centralnoj Aziji su sledbenici sufizma¹⁸, dominantne struje islama, za razliku od šiitskog Irana koji podrazumeva klerikalne kaste. Recimo, u Turkmenistanu i Kirgistanu je znatno prisustvo sufizma nespojivo sa propovedanjem netrpeljivosti i ekstremizmom. Sledbenici sufizma se pridržavaju i poštuju tradiciju Hanafitske škole koja se razlikuje od drugih teoloških učenja po svojoj umerenosti. Što se tiče zahteva za izvršenje muslimanskih ritualnih procedura, oni nisu pretarano strogi. Dopušteno je racionalno tumačenje islamskih kategorija uporedo sa božanskom interpretacijom. Može se moliti i na drugim jezicima, a ne samo na arapskom jeziku. Prisutna je i umerenost po pitanju razvoda, položaja žena u društvu, tj. stavovi su fleksibilniji.

U Gornjo-Badahšamskoj oblasti (Tadžikistan) i uzbečkim zajednicama u Samarkandu, Bukhari i Taškentu se mahom nalaze šiitske manjine. U ovim oblastima etnički faktori pozitivno utiču na preporod islama. Jedan od njih je suprotan radikalnom islamu, ali takođe ima nacionalistički karakter. Reč je o panturkizmu, o kome će biti reči malo kasnije.

Čuveni džihad (sveti rat), opisan od strane proroka Muhameda, uglavnom je bio korišćen za odbranu islamske vere, a ne za prisilno preobraćanje u istu. Međutim, ljudi su se ipak odlučivali da promene veru, a za to su postojala dva razloga: jedan je bio uspeh muslimanske vojske u osvajanjima, a drugi je bila atraktivnost religije koja se manifestovala kroz moć i trijumf. Pomenuta atraktivnost se takođe ogledala kroz eksplicitan skup verovanja u vezi sa tim šta treba, a šta ne treba raditi sa ciljem obezbeđivanja pristupa raju, a kako bi se izbegla večnost u paklu.

Ekstremizam i radikalizam su najaktivniji i najmanji deo islamskog pokreta u bilo kom regionu sveta, uključujući i centralnu Aziju. Treba napomenuti da mnogi izjednačavaju ova dva pojma, „islamski radikalizam“ i „islamski ekstremizam“. Ova dva pojma imaju dosta sličnosti, ali i neke bitne razlike. Naime, i ekstremizam i radikalizam su islamski pokreti, ali sa različitim taktikama koje se ispoljavaju u vidu raznih metoda i sredstava u dostizanju ciljeva.

¹⁸ Sufizam predstavlja mistički islamski pokret, koji je udaljen od tradicionalnog pristupa islama. Ovaj pristup teži daleko ličnijoj vezi sa Bogom. Akcenat je na važnosti unutrašnjeg traženja Boga kao komplement spoljnom redu „shariaha“, odnosno zakona. Sufizam ne pripada ni sunitskoj ni šiitskoj grani islama, ali može deliti uverenja jednih ili drugih. Naziv potiče od reči „suf“ što znači „vuna“. Preci koji su „svedoci tih priča“ su nosili vunenu odeću, pa su ujedno i začetnici ovog pokreta.

U grupaciju radikalnog islama spadaju islamske partije i pokreti koji su nastali u zemljama centralne Azije nakon 1991. godine na pravnoj osnovi i koji u početku nisu bili u konfrontaciji sa vlastima, već im je cilj bio uspostavljanje reda u svim sferama javnog života. Vremenom, zbog gubljenja efikasnog dijaloga sa vladom, najradikalniji subjekti ove grupe se odvajaju i počinju ilegalno da djeluju. U kategoriju radikalnog islama spadaju islamske političke organizacije, partije i pokreti koji u praksi koriste mirne, ali i nelegalne metode vođenja političkih borbi, kao što su demonstracije, protesti i protivzakoniti agitacijski materijali.

U grupaciju ekstremni islam spadaju islamske organizacije, partije i pokreti, koji se za razliku od radikala, služe nasilnim i terorističkim metodama za dostizanje svojih ciljeva. One su nastale početkom devedesetih godina u vidu radikalnog islama, a zatim su se odvojile i pribegle taktici vođenja terorističkih napada.

Širenje uticaja prve generacije radikalnog islamskog pokreta u centralnoj Aziji, bilo je zasnovano na promovisanju tradicionalnih islamskih vrednosti, uglavnom unutar teritorije Centralne Azije. Jedini i uglavnom bezuspešni pokušaj širenja islamskog radikalizma je delovanje partije Islamskog preporoda. Ova partija je bila finansirana dobrovoljnim fondacijama i komercijalnim delatnostima. Aktivnosti radikalnih islamista bile su vezane za određene teritorije, tj. nisu djelovali van granica tog regiona. Za razliku od netradicionalnih islamskih partija i pokreta, koji djeluju u mnogim regionima sveta, centralnoazijski radikali prve generacije su bili usmereni ka borbi za stvaranje države Kalifat u centralnoj Aziji, svrgavanju vladajućih režima i njihovom zamenom islamskim oblikom vladavine. Važna karakteristika druge generacije radikalnog islamskog pokreta je vrbovanje predstavnika vladajućih struktura republika u regionu. Druga se razlikuje od prethodne po tome što se naučila na greškama prve generacije i počela da koristi nov pristup. Primera radi, po regionu širi ilegalnu islamsku literaturu, i to veoma intenzivno, dok je jedno vreme vodila i islamističku propagandu na internetu.

Ferganska dolina predstavlja centar radikalnog i ekstremističkog islama u centralnoj Aziji. Ovo je ujedno i ulazna tačka radikalnog islama u region Centralne Azije. To je najveći višenacionalni region, sa najvećom gustinom naseljenosti u centralnoj Aziji. Zbog ekonomskih, socijalnih, etničkih i drugih problema, Ferganska dolina je već odavno postala najveći „eksplozivni“ region u Evroaziji. Teški socijalni uslovi, velika hronična nezaposlenosti, „glad za informacijama“, mogu u svakom trenutku da izazovu nasilne reakcije stanovništva ispod verske parole.

5. Neoosmanizam u Centralnoj Aziji

Za neoosmanizam ne postoji tačna definicija. Mahom se pod njim podrazumeva kompleksna makroideološka platform, prema kojoj današnja Turska, kao legitimna civilizacijska naslednica osmanskog carstva, treba da reafirmiše njegovo celokupno duhovno, kulturno i političko nasleđe, kako bi u preraspodeli

svetske moći i uticaja koja je u toku, obezbedila i delotvorno igrala ulogu jednog od globalno značajnih međunarodnih činilaca.

Islamizam je usko vezan za neoosmanizam, kao program društvenog i političkog delovanja i ponašanja u skladu s odredbama islamskog verozakona. Iako odnos između neoosmanizma i islamizma nikako nije jednostavan i jednoznačan, vlada nepodeljeno mišljenje da su jačanje neoosmanističkih tendencija i postepeni rast upliva islama na ukupni život turskog društva u inherentnom uzajamnom prožimanju. Tako dolazimo do drugog termina "(re)islamizacija" koji se često upotrebljava u Turskoj. Ubrzo nakon Drugog svetskog rata, sa ubrzanim širenjem nakon završetka Hladnog rata, počinje intenzivna upotreba ovog termina. U osnovi on označava "prihvatanje islama". Zapravo, zvuči čudno jer preko 95% stanovništva čine muslimani i postavlja se pitanje čemu to?

Reč je o islamskom osveščivanju sekularizovanih, verski nedovoljno svesnih i revnosnih građana, s pratećim nastojanjem da se društvenim i državnim institucijama, kao čitavom socijalnom ambijentu, vrati islamski karakter.

Sve ovo pominjemo jer Turska ima veoma važnu ulogu, ne samo po pitanju položaja islamskih zemalja u svetskoj politici, već se slobodno može reći da je jedan od glavnih faktora u rešavanju važnih političkih pitanja, te se njen uticaj proteže na tri kontinenta (Severna Afrika, Bliski Istok - Centralna Azija i Evropa). Zahvaljujući novoj poziciji država na međunarodnoj političkoj sceni, Turskoj se otvorio prostor za znatno samostalnije osmišljavanje i realizovanje sopstvenih državno-nacionalnih interesa, što se ispoljilo i putem sve samosvesnijeg ispoljavanja u početku nedeklarisanih neoosmanističkih ambicija.¹⁹

Već tokom ranih devedesetih godina prošlog veka, Turska je počela da pokazuje interesovanje za zemlje centralne Azije i postavlja se kao "stariji brat" koji treba da zameni "velikog brata" (Rusiju), iz čijeg zagrljaja su se iskobeljale, i to nikad u potpunosti. Za razliku od Turske, koja je suptilnija i koristi već oprobano metodologiju velikih sila (SAD i Vel. Britanija) tako što pomaže svojim zemljama, RF to radi rigidno, smatrajući te zemlje svojom teritorijom, ali nikako da prihvati da te teritorije više nisu njene. RF se trudi da otvara univerzitetu u tim zemljama, uvodi ruski jezik kao drugi jezik, ali pre toga neophodno je da sredstvima narodne diplomatije stekne simpatije kod stanovnika tih zemalja.

Sastavni deo neoosmanizma je koncept „strategijska dubina” koji je sastavni deo neoosmanizma. Praktična spoljopolitička primena neoosmanističkog koncepta, vezuje se za predsednika Turske R.T. Erdogana i bivšeg ministra spoljnih poslova Turske Ahmeta Davutoglu, koji uvodi pojam strategijske dubine. "Turska poseduje potencijal „strategijske dubine” pošto joj kao naslednici istorije i geografije Osmanskog carstva pripadaju velika istorijska i geografska dubina, jer je na središnjem evroazijskom geopolitičkom prostoru vekovima bila epicentar događaja. Po njemu je Turska na raskršću i poseduje takvu geopolitičku pozici-

¹⁹ Milošević Zoran (2011): „Turska stvara veliki Bliski istok“, www.pecat.co.rs/2011/01/turska-stvara-veliki-bliski-istok/ (18.06.2016.)

ciju da mora postati „srce Evroazije” u novom evroazijskom poretku.²⁰ Ovde dolazimo do ključnog momenta, jer ako se podsetimo da upravo i Rusija ima slične tendencije sa sličnim argumentima, postavlja se pitanje sukoba interesa. „Mesto obračuna” mogu upravo biti zemlje Centralne Azije i Južnog Kavkaza. Te zemlje jesu mahom turkofonske sa uglavnom muslimanskim življem, što je olakšavajuća okolnost Turskoj, ali su one teritorijalno zavisnije od Ruske Federacije. Ostavimo po strani uticaj Amerike na nekolicinu zemalja Centralne Azije, upravo preko Turske, radi stavljanja energetskog sektora tih zemalja pod svoju kontrolu. U prilog tome ide i činjenica da se zagovornici neoosmanizma pozivaju na „istorijsku dubinu”, kao komponentu „strategijske dubine”, koja uzima u obzir činjenicu da u Turskoj žive milioni ljudi dalekim ili bližim poreklom iz krajeva centralne Azije, kojima je Osmansko carstvo upravljalo vekovima, u imperijalnom smislu. S druge strane, Rusija se poziva na realnu situaciju, da u njoj žive, kao autohtono stanovništvo, milioni muslimana. Upravo to može poslužiti kao „okidač” za sukobe na ovom delu teritorije.

6. Zaključak

Kako će se dalje odvijati politička situacija u centralnoj Aziji u mnogome zavisi od strategije Rusije i Turske. Naravno, treba uzeti u obzir da i SAD svoj uticaj više vezuju za tursku poziciju. Mada, SAD svoju ulogu grade na drugim pozicijama, profitnim pre svega, a Turska ima daleko dublji interes, sa istorijskom, populacionom i kulturološkom osnovom. Ukoliko bi Turska primenila strategiju neoosmanizma, stvorila bi se mogućnost da zauzme poziciju glavnog „igrača” u centralnoj Aziji. Sa druge strane, Rusija je oduvek bila kontinentalna sila. Iako ima izlaze na otvoreno more, širila je svoju imperiju ka zapadu i jugozapadu. Rusija treba da bude oprezna u odnosu prema ovom regionu, a u vezi sa potrebom za novim osmišljavanjem strategije prema istom. Rusija preduzima manje od Turske po pitanju izgradnje odnosa sa turkofonskim zemljama. Izlaz bi joj mogao biti u tome da počne sa primenjivanjem strategije velikih sila (SAD, Velike Britanije, Francuske, Nemačke itd.), koji podrazumeva ”izlaženje u susret” zemljama koje su u nevolji. S toga, ukoliko Rusija želi da zadrži primat na teritoriji centralne Azije, treba da preispita strategiju odnosa prema zemljama centralne Azije, po ugledu na druge velike sile.

Situaciju usložnjava i činjenica da se muslimani u Rusiji osećaju sve neprijatnije, jer se širi negativan stav ruskog društva prema islamu, sa tendencijom porasta. Pošto je islam bitan faktor u ekonomskom, političkom i bezbednosnom životu Rusije, treba biti obazriv. Svi ti faktori koji se tiču islama, a koji otvaraju sukobe sa ekstremistima, stvaraju na jugu Rusije pometnju koja bi vremenom

²⁰ Tanasković Darko (2011): *Neoosmanizam – Povratak Turske na Balkan*, JP Službeni glasnik, Beograd, 51

mogla da aktivira neku vrstu građanskog rata, o čemu se šapuće među njenim stanovništvom.

Naravno, nikome nije u interesu da dođe do ratnog sukoba, pre svega zbog međusobne saradnje u izgradnji energetske postrojenja. Sve ovo otvara novo pitanje, da li će se Turska udružiti sa Rusijom i postati veliki igrač u budućim događajima koji se tiču energetske krize? Ukoliko bi se ove dve velike zemlje dogovorile o nekakvoj zajedničkoj strategiji nastupa prema regionu, to bi moglo biti samo vezano za energetiku kao bitan strateški faktor, ili smirivanje radikalnog islama. Koliko je to istorijski realno, teško je prognozirati, ali je verovatno da bi uticalo na stabilizaciju regiona i smirivanje potencijalnih konflikata.

Literatura

- Baran Zeyno, Starr S. Frederick, Cornell E. Svante (2006): *Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU*, Central Asia-Caucasus Institute, Washington DC
- Добаев И. П. (2014): *Радикализация ислама в современной России*, Социально-гуманитарные знания, Москва – Ростов на Дону
- Жуковская Н. Л., Шукуров, Р. М. (2014): *Востоковедческие исследования на постсоветском пространстве*, Издательство Московского университета, Москва
- Munster Anna (2013): *Growing Islamic Extremism in Central Asia and the Caucasus – Situation and Outlook*, Chatham House, London
- Olcott Martha Brill (2007): *The Roots of Radical Islam in Central Asia*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington DC
- Stearns Peter N., (2001): *Cultures in Motion: Mapping Key Contacts and Their Imprints in World History*, Yale University Press, New Haven
- Tanasković Darko (2011): *Neosmanizam – Povratak Turske na Balkan*, JP Službeni glasnik, Beograd
- Türker Tolga: „Radicalization of Islam in Central Asia: Theory, Trends and Prospects”, *Journal of Central Asian & Caucasian Studies* Vol. 6 No. 11/2011, 51-74, http://www.usak.org.tr/_files/642016160309-FI3ME3S86C.pdf (21.06.2016.)
- Heathershaw John, Montgomery W. David (2014): *The Myth of Post-Soviet Muslim Radicalization in the Central Asian Republics*, Chatam House, The Royal Institute of International Affairs, London
- Wolters Alexander (2014): *The State and Islam in Central Asia: Administering the Religious Threat or Engaging Muslim Communities?*, PFH Private Hochschule Gottingen, Gottingen, Research Papers 03/2014

Internet izvori

- Agencija za statistiku predsedništva Republike Tadžikistan: <http://www.stat.tj/ru/database/socio-demographic-sector/> (04.07.2016.)
- Državni komitet za statistiku Republike Kirgistan: <http://www.stat.kg/en/statistics/naselenie/> (04.07.2016.)
- Državni komitet za statistiku Republike Uzbekistan: <http://www.stat.uz/ru/statinfo/demograficheskie-dannye> (04.07.2016.)
- Гафарлы Мехман, (25.09.1999.): „Как бороться с религиозным экстремизмом”, Независимая газета, <http://www.ng.ru/cis/1999-09-25/extreme.html> (09.04.2016.)
- Milošević Zoran (21.01.2011.): „Turska stvara veliki Bliski istok“, www.pecat.co.rs/2011/01/turska-stvara-veliki-bliski-istok/(18.06.2016.)
- Министерство национальной экономики Республики Казахстан Комитет по статистике (Май 2016): Социально экономическое развитие Республики Казахстан, Астана, <http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT128309> (05.07.2016.)
- Pasquali Valentina: „The Richest Countries in the World“, Financial Magazine, <https://www.gfmag.com/global-data/economic-data/richest-countries-in-the-world?page=12> (06.07.2016.)
- Trading Economics, Kazakhstan Economic Indicators: <http://www.tradingeconomics.com/kazakhstan/indicators> (03.07.2016.)
- Trading Economics, Uzbekistan Economic Indicators: <http://www.tradingeconomics.com/uzbekistan/indicators> (03.07.2016.)
- Trading Economics, Turkmenistan Economic Indicators: <http://www.tradingeconomics.com/turkmenistan/indicators> (03.07.2016.)
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs Population Division, (2015): World Population Prospects The 2015 Revision Volume II: Demographic Profiles, New York, https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/WPP2015_Volume-II-Demographic-Profiles.pdf (04.07.2016.)

MILOŠ RADIVOJEVIĆ, PHD STUDENT

Faculty of Geoeconomics, University "John Naisbitt"

Association of Non-Governmental Organizations of Southeast Europe CIVIS

THE ISLAMIC FACTOR ON THE TERRITORY OF CENTRAL ASIA

The countries of Central Asia belong mainly to Turkish speaking area, thus the Islamic religion and culture. Islam began to spread across this territory through new cultural contacts around 700 AD as a result of conquest, distant trade and missionary activities. Tendencies of Russia and Turkey towards Central Asia are increasing the danger of the conflict outbreak in the critical areas of the region. From the early 2000s until now, Central Asia has become much more divided interethnically than it was during the Soviet period. At the end of 1970s the establishment of new Islamic Movements began. The most active movements today are: Hizb Ut-Tahrir, The Islamic Movement of Uzbekistan and The Islamic Renaissance Party of Tajikistan. Extremism and radicalism are the most active, but also the smallest part of the Islamic movement in the whole world, including Central Asia. These movements have different tactics that are manifested in the form of various methods and means used for achieving objectives.

Keywords: *Central Asia, Region, Islam, Extremism, Radicalism.*